

CÂHİLİYYE ARAPLARINDA KIZ ÇOCUKLARINI GÖMEREK ÖLDÜRME ÂDETİ

Prof.Dr.Adnan DEMİRCAN
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Custom of Wa'd al Banat (Female Genocide or Killing Daughters by Burying Them Alive) in Jahiliyya Arabs

The custom of wa'd al-banat is one of the most frequent blames used against Jahiliyya Arabs by people who want to criticize them. Frequent usage of this blame has been causing to give someone an impression that the custom was commonly being performed among all Arabs in the time of Jahiliyya. In fact, after searching and evaluating the sources in this field, it is seen that the custom was taking place in few tribes, such as Tamim tribe, not in the others. Reports claiming that the custom of wa'd al-banat emerged just before the advent of the Prophet Muhammed, are far from being acceptable.

The main reasons of wa'd al-banat were economic reasons and "possible honor problems" that might be caused or created by daughters when they reached to puberty or adult ages.

Bu makalede, Câhiliyye Araplarının en çok eleştirilen uygulamalarından biri olan kız çocuklarının gömülerek öldürülmesi âdetinin Araplar arasında yaygın olup olmadığı, ne zamandan beri uygulandığı, uygulanma keyfiyeti ve sebepleri üzerinde durulacak; bu arada az da olsa kaynaklarda yer alan erkek çocuklarının öldürülmesine de değinilecektir.

Konuyla ilgili elimizde geniş bilgi bulunmamakla¹ birlikte başta hadis kitapları olmak üzere çeşitli kaynaklarda yer alan az sayıdaki dağınık rivayetlerden

¹ Hişâm b. Muhammed el-Kelbî (204/819)'ye ait, gömülerek öldürülen kız çocukları hakkında yazılmış olması muhtemel olan *Kitâbu'l-Mev'ûdât* isimli bir eser zikredilmekteyse (İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Ebî Ya'kûb (385/995), *el-Fihrist*, Beyrut 1415/1994, s.125; Savaş, Rıza, "İslâm Dünyasında Kadınlarla İlgili Arapça Olarak Yazılmış Önemli Bazı Kaynak Eserler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, İzmir 1998, s. 101) de bu kitap günümüze ulaşmamıştır.

hareketle meseleyi incelemeye çalışacağız. Ayetlerin bağlamı dikkate alınmak kaydıyla Cähiliyye dönemi Arapları için önemli kaynaklarımızdan biri Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân'da, geniş mâlumât verilmeden, yerilen bir davranış olarak çocukların öldürülmesinden ve bazı sebeplerinden söz edilir. Hemen belirtelim ki bu konuyla ilgili kaynaklarımızda yer alan bilgiler, gerek dinî kaygılarla gerekse başka sebeplerle Cähiliyye dönemini yermek amacıyla epeyce abartılmıştır.

Bir insanın evlâdını canlı olarak açtığı bir çukura gömerek ya da başka şekillerde öldürmesi, günümüz insanı için kabul edilmesi ve açıklanması imkânsız bir durumdur. Çağdaş değerlere göre böyle bir insan ya câni ya da akıl hastasıdır. Ancak biz konuyu, günümüzün değerlerinden bağımsız, dönemin ekonomik, sosyal, dinî ve kültürel koşullarını ve kısmen bu işi yapan insanların psikolojik durumlarını dikkate alarak incelemeye çalışacağız. Böylece bugün vahşet olarak nitelendirdiğimiz bu davranışın, nasıl yapılabildiğini anlamayı bir nebze kolaylaştırmayı umuyoruz.

Kız çocuklarını gömerek öldürme âdetinin Araplara mahsus olup olmadığı sorusunu cevaplandırmak, uygun bir başlangıç olacaktır; ancak bundan önce bizi ilgilendirdiği kadarıyla dinî, kültürel ve ekonomik gerekçelerle insan öldürmeye değinmekte yarar görüyoruz. İnsanların tanrılara kurban edilmesi âdetine, tarihin çeşitli dönemlerinde rastlanmaktadır. Hemen hemen bütün dinlerde, hem ibadetler sırasında hem de şükür amacıyla, canlı ya da cansız birçok varlık kurban edilmektedir. Tanrılara sunulan en değerli kurban ise insandır. Bazı milletlerde savaş esirleri, tanrıya şükür ifadesi olarak öldürülürdü. Bereket için kralın öldürülmesi, ölen insanla birlikte kölelerinin ya da eşlerinin defnedilmesi, çocukların kurban edilmesi gibi insan kurban etme şekillerine de tesadüf edilmektedir. Tanrılara ve ölümlere, özellikle köleleri kurban eden kabîleler, bu kurbanların ahirette onlara hizmet edeceklerine inanıyorlardı. Eski Mezopotamya'da ahiret hayatında rahat etmesi için kral ya da kral ailesinden ölen kişinin akınları, askerleri, cariyeleri beraberinde gömülürdü.² Bazen toplumu korumak, tanrıların insanları öldürme arzularını dindirmek için de insanlar kurban ediliyordu.³

Birçok Afrika kabîlesinde, Azteklerde, Mayalarda, İnkalarda, Keltlerde, Soğdlarda, Hititlerde, Yunanlılarda, Romalılarda, Cermenlerde, Fenikelilerde, Mısırlılarda, Hintlilerde, Çinlilerde, Moğollarda, Yahudilerde⁴ ve genel olarak diğer Sami kavimlerde az ya da çok insan kurbanı mevcuttu.⁵ Eski Türklerde de

² Bk. www.folklor.org.tr/turkish/olum_mezopotamya.htm

³ Bk. Feyizli, Hasan Tahsin, *İslâm'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*, İstanbul 1993, s. 64.

⁴ Bk. Tevrât, *Hâkimler* 11/31-39; *Hezekiel* 20/26; Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul 1966, s.142-150.

⁵ Bk. Günay, ÜnverGüngör, Harun, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, İstanbul 1997, s. 66; Feyizli, s. 67-90.

insan kurbanı olduğuna dair görüşler bulunmaktadır.⁶ Hindistan'da kocası ölen çocuksuz kadınların yakılarak öldürülmesi âdeti yasaklanmasına rağmen, yakın zamanlara kadar bazı kadınların yakıldığına dair haberlere rastlanmaktadır. Satanizm gibi bazı çağdaş dinî akımlarda ve tarikatlarda da insan kurbanı ayinlerinin yapıldığına dair bilgiler mevcuttur.

Dünya tarihi incelendiğinde çeşitli sebeplerle çocukların öldürülmesi âdetinin Araplar dışında başka toplum ve topluluklarda da bulunduğu görülmektedir. Mısırlılar, Yunanlılar, Romalılar ve Avustralya yerlileri gibi toplum ve topluluklarda görülen çocuk öldürmenin⁷ belli başlı sebepleri arasında, -yetişkin insanların kurban edilmesinde olduğu gibi- kutsal varlıklara şükretme ve onlara yakınlaşma, sakat ya da istenmeyen özelliklere sahip çocuklardan kurtulma, kıtlık zamanlarında yiyeceğin yeterli olmaması ve -çoğu zaman pratik nedenlere dayanan- erkek çocukların kızlara üstün kabul edilmesi gibi kültürel sebepler zikredilebilir.

Eskiden çocuk ölüm oranları yüksek olduğu için insan kurbanında, kölelerden sonra çocukların yetişkinlerden daha çok tercih edilmiş olması muhtemeldir. Diğer taraftan bazı insanların şükür ifadesi olarak, kendileri için en değerli kabul ettikleri varlığı Tanrı'ya adama istekleri de çocuklarını kurban etmelerine neden olmuştur.

Çocuklarını öldürenler arasında özellikle *tabiat insanları* zikredilir. Onlar, sakat, hastalıklı veya gayrı meşru dünyaya gelen ya da annesi doğum sırasında ölen bebeği öldürüyorlardı. Eldeki yiyecek imkanlarına göre, nüfusun sınırlandırılması amacıyla birçok kabîlede, talihsiz sayılan şartlar altında doğan çocuklar öldürülüyordu.⁸ Göçebeler, uzun yürüyüşlerde kendilerine yük olduklarına kanaat getirdikleri yeni doğan çocuklarını öldürürlerdi.⁹ Kimi kabîleler, açlık tehlikesi baş gösterdiği veya açlığın hükmünü yürüttüğü zamanlarda, yeni doğan çocukları öldürür ya da pişirip yerlerdi. En fazla öldürülenler ise kız çocuklarıydı.¹⁰

Bazen sağlık gerekçesiyle de çocuklar öldürülürdü. Sparta'da bir bebek doğunca, baba onu muayene için ailenin yaşlılarına götürürdü. Bebek, sağlıklı ise yetiştirilmek üzere babasına bırakılır; sağlıklı değilse derin bir su çukuruna atılarak öldürülürdü.¹¹ Fenikeliler ise her şeyin ilkinin isteyen tanrılara ilk çocuklarını kurban ederlerdi.¹²

Araplar, kız çocuklarının gömülerek öldürülmesine *ve'd* (وعد), bu âdete

⁶ Günay-Güngör, s. 66-67; Feyizli, s. 76.

⁷ Cevâd Ali, (1987), *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*, 2. Basım, y.y. 1413/1993, V, 98.

⁸ Bk. Durant, s. 99.

⁹ Durant, s. 99.

¹⁰ Bk. Durant, s. 100.

¹¹ Kılıç, Hüseyin, *Antikçağdan Günümüze Batıda Kadın ve Cinsellik*, 2. Basım, İstanbul 2000, s. 32.

¹² Feyizli, s. 72.

ve'du'l-benât (وَادِ الْبَنَاتِ), gömülen kıza ise mev'ûde (مَوْتُودَة) derlerdi.¹³ Kelimenin menşei ile ilgili farklı rivayetler mevcut olup, ağırlık anlamındaki¹⁴ "v-e-d (وَد)" kökünden türetildiği ya da "e-v-d (اود)" kökünden mablûb olduğu söylenir.¹⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de, "Diri diri toprağa gömülen kıza hangi günah sebebiyle öldürüldüğü sorulduğunda..."¹⁶ ayetinde mev'ûde kelimesi kullanılmak sûretiyle Arapların kız çocuklarını defnederek öldürmeleri âdeti yerildiği gibi birçok ayette evlâd kelimesi kullanılarak çocukların öldürülmesi eleştirilmiştir.

Bu meseleye değinen ayetlerin önemli bir bölümü, çocuk öldürme ile geçim kaygısı arasında ilişki kurmaktadır: "Geçim endişesi ile çocuklarınızın canına kıymayın. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur."¹⁷ "De ki: "Gelin size Rabbinizin haram kıldığı şeyleri söyleyeyim: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anaya, babaya iyilik yapın, yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin -sizin ve onların rızkını veren Biziz-, gizli ve açık kötülüklere yaklaşmayın, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın. İşte bunlar Allah'ın size emrettikleridir. Umulur ki düşünüp anlarsınız."¹⁸ Bu ayetlerden hareketle, çocuk öldürme âdetinin çoğunlukla fakirlikten ve onları besleyememe kaygısından kaynaklandığı söylenebilir.

Bazı müşriklerin, Allah'a saygının bir ifadesi olarak algıladıkları bu davranış, dinlerini bozan ve onların mahvına neden olan günahlardan biridir: "Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor; fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar? Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi hoş gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları uydurdukları ile baş başa bırak!"¹⁹

Çocuk öldürme âdeti, Mümtahine sûresinde hicret eden kadınların bey'atı bağlamında, Müslümanların sakınmaları gereken çirkin davranışlardan biri olarak zikredilmiştir: "Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir ortak koşmamak, hırsızlık yapmak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, başkasının çocuğunu sahiplenerek kocasına isnatta bulunmamak ve uygun

¹³ Günaltay, Şemseddin (1961), "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikah Şekilleri", Yay. Haz.: Cem Zorlu, Marife, 1/3, Konya 2002, s. 191.

¹⁴ eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1250/1834), *Fethu'l-Kadir el-Câmi' beyne Fenney er-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, Beyrut (t.y.), V, 389; el-Âlûsî, Mahmûd Şukrî (1924), *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-'Arab*, Thk.: Muhammed Behcet el-Eserî, Beyrut (t.y.), III, 42.

¹⁵ Âlûsî, III, 42.

¹⁶ Tekvir 81/8-9.

¹⁷ İsrâ 17/31.

¹⁸ En'âm 6/151.

¹⁹ En'âm 6/136-137.

olanı işlemekte sana karşı gelmemek şartıyla bey'at etmek üzere geldikleri zaman, onları kabul et; onlara Allah'tan başışlanma dile; doğrusu Allah, başışlayandır, acıyandır.”²⁰

Çocuk öldürme, bu fiili yapanların helâk olmalarının nedenlerinden birisidir: “Beyinsizlikleri yüzünden, körü körüne çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri –Allah'a iftira ederek- haram sayanlar mahvolmuşlardır; onlar sapıtmışlardır, zaten doğru yolda da değillerdi.”²¹

Tefsirciler, yukarıda zikrettiğimiz ayetlerde geçen *evlâd* kelimesiyle genellikle kız çocuklarının öldürülmesinin kastedildiğini söylemişlerse²² de bu kelimenin eril (müzekker) olması ve sık olmamakla birlikte Arapların erkek çocuklarından birini putları için kurban etmeleri²³ gibi sebeplerle erkek çocukların da öldürülmesi, *evlâd* kelimesiyle onların da kastedildiğini söylememize imkân vermektedir. Yukarıdaki ayetlerde, rızıklarını temin edememe korkusuyla kız-erkek ayırımı yapılmadan, eril siga ile çocukların öldürülmesine değinilmesi, aşağıda anlatacağımız kız çocuklarının gömülerek öldürülmesi âdetinden başka, besleyememe kaygısıyla erkek çocuk öldürenlerin de bulunduğu delili olabilir. Zira geçim sıkıntısı, kızlar için olduğu gibi, erkek çocuklar için de söz konusudur. Bununla birlikte bazı Arapların, kız erkek ayırımı yapmadan ekonomik gerekçelerle çocuklarını öldürdüklerine dair ifadeler varsa²⁴ da bunun âdet olarak nitelendirilecek bir uygulama olmadığını belirtelim. O halde ayetlerde kastedilen esas unsurun kızlar olduğu unutulmamalıdır. İleride sebeplerine değineceğimiz gibi geçim kaygısıyla erkek çocukların öldürülmesi, istisna teşkil eder.

Zikrettiğimiz ayetlerden bazıları Mekke'de, bazıları ise Medine'de nâzil olduğu için bu mesele, iki şehirdeki muhataplar açısından üzerinde durulması gereken problemlerden birisidir.

Kur'an-ı Kerim'de çocukları öldürme âdeti yerildiği gibi, Hz.Peygamber de birçok konuşmasında çocuk öldürmenin kötülüğüne vurgu yaparak bu âdetin ortadan kaldırılması için çaba harcamıştır. Mekke döneminde bu kötü âdetle mücadele başlayan Hz.Peygamber, Medinelilerle yaptığı ilk 'Akabe Bey'atında müminlerden sakınmalarını istediği davranışlardan biri, çocukların öldürülmesidir.²⁵

²⁰ Mümtahine 60/12.

²¹ En'am 6/140.

²² En'am süresinin 137. ayetinin tefsiri için et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd (310/922), *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl Âyi'l-Kur'an*, Beyrut 1405, VIII, 43; aynı sürenin 140. ayetinin tefsiri için Taberî, VIII, 51'e bakılabilir.

²³ Bk. Muhammed Esed (1992), *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, Çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul 1999, I, 256.

²⁴ Bk. İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-'Askalânî eş-Şâfiî (852/1448), *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbuddîn el-Hatîb, Beyrut 1379, X, 406.

²⁵ el-Halebî, Ali b. Burhanuddîn (1044/1634), *es-Sîretu'l-Halebiyye fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*, Beyrut 1400, II, 161.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz.Peygamber'in bazı konuşmalarında şiddetli eleştiri konusu yapılan bu çirkin davranış, uydurma bir hadîste, gömülerek öldürülen günahsız kız çocuğunu Cehenneme gönderen bir ifadeyle karşımıza çıkmaktadır: "Kız çocuğunu gömerek öldüren kadın da gömülen çocuk da ateştedir."²⁶ İşin ilginç tarafı, Kur'ân'a ve Hz.Peygamber'in sünnetine aykırı olduğu ilk bakışta anlaşılabilir olan bu hadîs, bazı âlimlerce müşriklerin çocuklarının Cehennemde cezalandırılmasının imkânına delil olarak değerlendirilmiş;²⁷ kimileri ise Kur'ân ve sünnetle açıkça çeliştiğini gördükleri hadîsi te'vîl ederek vaziyeti kurtarmaya çalışmışlardır.²⁸ Seleme b. Yezîd el-Cu'fî'den nakledilen rivayete göre, kardeşiyle birlikte Hz.Peygamber'e giderek, Câhiliyye döneminde ölen annelerinin bazı iyi hasletlerinden bahsettikten sonra bir kızını gömerek öldürdüğünü anlatıp durumunu sorunca, güya Hz.Peygamber, "Kız çocuğunu gömerek öldüren kadın da gömülen çocuk da ateştedir. Ancak kız çocuğunu gömen kadın İslâm'ı idrâk ederse Allah onu affeder." demiştir.²⁹ Başka rivayette, Câhiliyye'de ölen anneleri Müleyke'nin durumunu, kardeşiyle beraber soran Seleme b. Yezîd'e Hz.Peygamber, "Anneniz ateştedir."³⁰ demiş; üzüldüklerini görünce de, "Benim annem de sizin annenizle beraberdir!" diyerek³¹ onları teselli etmiştir! Benzer bir rivayet, Hz.Peygamber'in babasını da Cehenneme göndermektedir! Enes b. Mâlik'ten nakledilen bu rivayete göre bir bedevî, "Ey Allah'ın Resûlü! Babam nerede?" diye sordu. Hz.Peygamber, "Ateşle!" dedi. Adam dönüp gidince, Hz.Peygamber onu çağırarak, "Benim babam da senin baban da ateştedir." dedi.³²

²⁶ Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (275/888), *Sünen*, İstanbul 1992, *Sünne* 17; el-'Azîmâbâdî, Ebû Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hakk (1911), *'Avnu'l-Ma'bûd*, 2. Basım, Beyrut 1415, XII, 322; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'il b. Ömer ed-Dımeşkî (774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Beyrut 1401, III, 33. (الرواية والموعودة في النار). Bu hadîse yönelik eleştiri için bk. Kurbaçoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara 2002, s. 205.

²⁷ 'Azîmâbâdî, XII, 322; ayrıca bk. İbn Kesîr, III, 33.

²⁸ Seleme b. Yezîd ve kardeşinin Hz.Peygamber'le konuşmasını ele alan İbn Hazm, öldürülen kız çocuğunun kardeşlerinin söylediklerinin hilâfına, kızın temyiz yaşında olduğunu söyleyerek vaziyeti kurtarmıştır! Zira Hz.Peygamber'in, müşriklerin çocuklarının Cennette olduğuna dair ihbarı sahihtir! (İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Muhammed b. Sa'îd et-Zâhirî (456/1064), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ'i ve'n-Nihal*, Kahire (t.y.), IV, 62).

²⁹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (241/855), *el-Müsne'd*, İstanbul 1413/1992, III, 478; eş-Şeybânî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr b. ed-Dahhâk (287/900), *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, Thk.: Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Riyad 1411/1991, IV, 421; İbn Hazm, IV, 62; İbn Kesîr, IV, 478. Bazı rivayetlerde Hz.Peygamber'e, Câhiliyye döneminde ölen annesinin durumunu soran ve rivayeti nakleden kişi Seleme b. Kays el-Eşca'î olarak gösterilmiştir (İbn Kesîr, III, 33). Bu farklılık, istinsah hatasından ya da bazı ravilerin karıştırmalarından kaynaklanmış olabilir.

³⁰ Başka rivayetlerde Hz.Peygamber, bu sırada "Kız çocuğunu gömerek öldüren kadın da gömülen çocuk da ateştedir" (İbn Sa'd, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Beyrut 1405/1985, I, 325) veya "Kendisi de, gömerek öldürdüğü de ateştedir" (انها وما ولت في النار) (Ebu'l-Hüseyn Abdulbâkî b. Kânî' (351/962), *Mu'cemu's-Sahâbe*, Thk.: Salâh b. 'Salim el-Mısrâfî, Medîne 1418, I, 274) demiştir.

³¹ İbn Kesîr, III, 58.

³² Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri (261/874), *Sahîh*, Thk.: M. Fuâd Dıpnat devamı →

Başka hadisler, yukarıdaki rivayetleri yalanlamaya matuf olarak ortaya çıkmış görünmektedir: Hz.Peygamber, kimin Cennete gideceğini soran birisine, “Peygamber cennettedir; bebeklik çağında ölen çocuk cennettedir; gömülerek öldürülen kız çocuğu cennettedir.” demektedir.³³ Hz.Hasan’ın mürsel bir rivayetinde Hz.Peygamber’in, “Gömülerek öldürülen kız çocuğu cennettedir.” dediği nakledilmektedir.³⁴ İbn Abbâs ise müşriklerin çocuklarının ahiretteki durumu hakkında açık konuşmaktadır: “Müşriklerin çocukları cennettedir. Kim onların cehennemde olduklarını iddia ederse yalan söylemiş olur.”³⁵

Bir rivayete göre Ubeydullah b. Ebî Müleyke et-Temîmî, Hz.Peygamber’e annesinin iyi hasletlerini anlatarak onun için ümitvar olup olamayacaklarını sormuş; Hz.Peygamber, kızını gömerek öldürüp öldürmediği sorusuna, “Evet!” cevabını alınca, “O ateştedir!” demiştir.³⁶ Belki de yukarıda farklı varyantlarına değindiğimiz rivayetin hakikat olan tarafı burasıdır. Câhiliyye döneminde ölen bir kadının durumu, o dönemde yaşayan insanların kâhir ekseriyeti tarafından da çirkin bir davranış olarak kabul edilen kızını canlı olarak gömerek öldürme davranışıyla değerlendirilmiş; çocuğun durumundan ise söz edilmemiştir.

Yukarıdaki rivayetlerin detaylı senet ve metin tahlilini yapmayı, işin ehli hadisçi meslektaşlarımızdan beklediğimizi belirttikten sonra ele aldığımız rivayetlerde yer alan bazı ifadelerin, İslâm Tarihinin erken dönemlerinden itibaren tartışılan iki konuyla ilişkili olabileceğini ve bu tartışmalarda tarafların iddialarına delil oluşturmak amacıyla uydurulduğunu düşündüğümüzü belirtelim. Bunlardan biri, Hz.Peygamber’in ebeveyninin ahiretteki durumuyla ilgili tartışmalardır. Yukarıda naklettiğimiz bazı ifadelerin, Hz.Peygamber’in ebeveyninin Cehennemde olduğunu savunanların görüşlerine delil olarak uydurulduğu anlaşılmaktadır. Oysa bir ayette peygamber gönderilmeyen kavme azap edilmeyeceği,³⁷ bir başka ayette ise müşriklere Hz.Muhammed’ten önce peygamber gönderilmediği açıklanmaktadır.³⁸ Herhalde İslâm’dan önceki dönemde yaşayan insanlar, bir Müslüman gibi değil, kolektif aklın ma’rûf kabul ettiği doğrulardan sorgulanacaktır. Kanaatimizce yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerde anlatılan diyalogda, Câhiliyye döneminde de kabîlelerin çoğu tarafından kötü kabul edilen, kız çocuğunu defnederek öldürme fiilini işleyen bir kadının yaptığı çirkin işten dolayı ahirette cezalandırılacağına değinilmektedir. Hz.Peygamber’in, ahiretteki durumu sorulan kadınla beraber diri diri gömdüğü çocuktan bahsetmesini gerektiren bir şey yoktur.

→ →

Abdülbâkî, İstanbul 1413/1992, *İmân* 347.

³³ İbn Kesîr, IV, 478.

³⁴ İbn Kesîr, IV, 478.

³⁵ İbn Kesîr, IV, 478.

³⁶ İbn ‘Abdîlber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İstî‘âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, Thk.: Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1412, III, 1015.

³⁷ “Biz peygamber göndermeden kimseye azap etmeyiz.” (İsrâ 17/15).

³⁸ “Oysa Biz, ey Muhammed! Onlara okuyacakları bir kitap vermemiş ve senden önce de onlara bir uyarıcı göndermemiştik.” (Sebe’ 34/44).

Bazı rivayetlerde yer alan, gömülerek öldürülen kızın Cehennemde olduğuna dair kısım, Hz.Peygamber döneminden sonra erken zamanda başlayan bir diğer tartışmanın ürünü olabilir. Müşriklerin çocuklarının ahiretteki durumu hakkındaki tartışmaların bir boyutu aslında ahirete değil, dünyaya ilişkindir. Zira müşriklerin çocuklarına nasıl davranılacağı sorusu, bir zamanlar kafa yorulan problemlerden biriydi. Yezîd b. Muâviye'nin hilâfetine son aylarında meydana gelen Mekke muhasarasında (64/683) Abdullah b. ez-Zübeyr'e destek verdikten sonra, muhasaranın kaldırılmasının ardından ondan ayrılıp Basra'ya giden Hâricîlerin tartıştıkları önemli konulardan biri, müşriklerin çocuklarının durumudur. Hâricîlerin şiddet yanlısı en katı grubu olan Ezrakîler, müşriklerin çocuklarının ebeveynleri gibi Cehennemde olduklarını ve onların da öldürülmeleri gerektiğini savunuyorlardı. Nâfi' b. el-Ezrak ve adamlarının, şirk kavramıyla ve müşriklerle ilgilenmelerinin özel bir nedeni vardı. Onlar, kendileriyle aynı görüşleri paylaşmayan bütün Müslümanları müşrik kabul ediyorlardı. Daha ılımlı Hâricî grupları ise bu görüşleri reddettiler; ama tartışmalar uzun süre devam etti.³⁹ Kanaatimizce, kızını defnederek öldüren kadının durumuyla ilgili sorulan bir soruya Hz.Peygamber'in verdiği cevap, ileriki yıllarda başkalarının da katıldığı bu tartışmaların gölgesinde, gömülerek öldürülen masum kız çocuğuyla ilişkilendirilmiştir.

Bu arada hem atasözü, hem de Hz.Peygamber'in hadîsi olarak nakledilen bir söz üzerinde de durmakta yarar görüyoruz. Bir araştırmada, "*Defnu'l-benât mine'l-mekrumât*"* sözünün, kız çocuklarını gömerek öldüren kabîleler arasında, bu âdetin iyi bir davranış olarak görüldüğünü gösteren bir söz olduğu ifade edilmektedir.⁴⁰ Halbuki bu atasözü, kız çocuklarının gömülerek öldürülmesinin iyi bir davranış olduğunu değil, genel olarak kızların vefatının babaları için memnuniyet verici olduğunu anlatmaktadır.

Söz konusu atasözü, Hz.Peygamber'e de nispet edilmektedir. İbn Abbâs'tan⁴¹ ve İbn Ömer'den⁴² nakledilen bazı rivayetlere göre Hz.Peygamber'in

³⁹ Bk. Demircan, Adnan, *Hâricîler'in Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul 1996, s. 52.

* "Kızları gömmek asil davranışlardır." (دفن البنات من المكرمات)

⁴⁰ Günaltay, Şemseddin (1961), *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, Sadeleştirenler: M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara 1997, s. 120.

⁴¹ et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360/971), *Mu'cemu'l-Kebîr*, Thk.: Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, 2. Basım, Musul 1404/1983, XI, 366; et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360/971), *Mu'cemu'l-Evsat*, Thk.: Tarık b. İvâdullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire 1415, II, 372; Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî (430/1038), *Hilyetu'l-Euliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, 4. Basım, Beyrut 1405, V, 209; el-Kudâ'î, Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer (454/1062), *Müsnedu's-Şihâb*, Thk.: Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, 2. Basım, Beyrut 1407/1986, I, 172; el-Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (463/1070), *Târîhu Bağdâd*, Beyrut (t.y.), V, 67; İbn 'Abdîberr, IV, 1843; ez-Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz (748/1347), *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, Thk.: Ali Muhammed MuavvizAdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut 1995, VI, 231; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-'Askalânî eş-Şâfi'î (852/1448), *Lisânu'l-Mizân*, 3. Basım, Beyrut 1406/1986, V, 247; el-'Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed el-Cerrâhî (1162/1749), *Keşfu'l-Hafâ*, Thk.: Ahmed el-Kallâş, 4. Basım, Beyrut 1405, I, 445. Bu uydurma hadîs, *Dipnot devamı* →

kızı Rukıyye vefat ettikten sonra ona taziyyede bulunulunca, “*Defnu’l-benât mine’l-mekrumât*” sözünü söylemiştir. Görüldüğü gibi burada da kız çocuğunun diri olarak gömülmesi değil, vefatı kastedilmiştir. Öyle anlaşıyor ki Arapların kadına bakışını yansıtan bu atasözü, daha sonra Hz.Peygamber’e de nispet edilerek kıymetli hale getirilmiştir!

Buraya kadar anlattıklarımızdan sonra, kız çocuklarının gömülerek öldürülmesi âdetinin ortaya çıkışı ve keyfiyeti hakkında tartışılması gerektiğini düşündüğümüz bazı konuları ele alalım.

Arapların kız çocuklarını gömerek öldürmeleri, kadınlar hakkındaki kanaatleriyle ilişkili olduğu için onların kadınlara bakışına kısaca değinmekte yarar görüyoruz. Araplar, İslâm’dan önce büyük ölçüde göçebe veya yarı göçebe bir hayat yaşıyorlardı. Arabistan’da mevcut olan az sayıdaki şehirlerde oturan Araplarla bedevîler arasında, günlük yaşantıları ve yaşam koşulları açısından büyük farklılıklar yoktu. Yaşadıkları zorlu hayat şartları, geleneklerinin oluşumunda belirleyici bir etkiye sahipti. Ekonomik kaynakların kıtlığı ve bu kaynaklara sahip olmanın zorluğu, beraberinde sık sık mücadele ve çatışmaları getirdiği için kabîle içinde erkeğin rolü daha önemliydi. Zira kabîlenin zorlu göçlerinin gerçekleşmesi, onlar sayesinde mümkündü. Başka bir kabîleyle çatışmaya girildiğinde erkeklerin gösterecekleri başarı, kabîlenin şerefini kurtaracaktı. Diğer taraftan kabîlenin maruz kalacağı baskınlarda ya da başka kabîlelerle meydana gelen savaşlarda ele geçirilen kadınlar, kabîle fertlerinin utanç kaynağı olabiliyordu. Bu hayat tarzı, kadınları önemsiz, zaman zaman kendilerinden utanılan, bazen de kabîleye yük varlıklar haline getirebiliyordu. Araplar, erkek çocuklarıyla övünür; kız çocukları olduğu zaman üzüülürlerdi. Bir ayette bu durum şöyle tasvir edilmektedir: “*Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu, aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür.*”⁴³ Kızı doğduğunda bu kadar üzülen Arap, Yüce Allah’a kızlar isnat etmekten de geri durmazdı: “*Onlardan biri, Rahman’a isnat ettiği kız çocuğuyla müjdelenince, hiddetlenerek yüzü simsiyah kesilir.*”⁴⁴ Yüce Allah, müşrik Arapların bu inançlarını başka ayetlerde de eleştirmektedir.⁴⁵

Allah’a kızlar isnat etmenin, Arapların dinî inançlarıyla ilgisi olması gerekir.

→ →

“*Meutu’lbenât mine’l-mekrumât*” şeklinde de geçmektedir (el-Heysemî, Ali b. Ebî Bekr (807/1404), *Mecma’u’z-Zevâid*, Kahire, Beyrut 1407, III, 12; ‘Aclûnî, II, 383).

⁴² Hatîbu’l-Bağdâdî, VII, 291.

⁴³ Nahl 16/58-59. Ayette tasvir edilen tutuma, feodal yapının hâkim olduğu Doğunun kırsal bölgelerinde hala rastlanabilir.

⁴⁴ Zuhurf 43/17.

⁴⁵ “Yoksa Allah, yarattıklarından kızları kendisine aldı da oğulları size mi ayırdı?” (Zuhurf 43/16). “Putperestlere sor: Kızlar Rabbinin de erkekler onların mı?” (Saffât 37/149). “Demek erkek size, dişi O’na öyle mi? O zaman bu, insafsızca bir taksim!” (Necm 53/21-22).

Yoksa bununla Allah'a karşı bir üstünlük elde etmeyi amaçlamış olmaları düşünülemez. Araplar, Yüce Allah ile aralarında aracı kabul ettikleri önemli tanrılarını, belki de doğurganlık özelliğinden dolayı bereketle ilişkilendirdikleri için genellikle dişi olarak tahayyül etmişlerdir. Mesela Câhiliyye Arapları arasında oldukça saygın olan Lât putu, özellikle Sakîflilerin yücelttikleri bir tanrıçaydı. Uzza, Kureys, Kinâne ve diğer birçok Arap kabilesinin tapındığı bir başka tanrıçaydı. Başta Medîneliler olmak üzere birçok kabîle tarafından tapınılan bir diğer tanrıça ise Menât'tı.⁴⁶ Câhiliyye Araplarının yücelttikleri bu üç tanrıçaya *Allah'ın Kızları*⁴⁷ denirdi. Aslında Arapların inançları, Ortadoğu'daki diğer Sami topluluklarda görülen inançlarla ilişkilidir. Muhtemelen Lât kültünün kaynağı olan Tanrıça Allatu kültü, çok eski zamanlardan beri bütün Kuzey Arabistan'da yaygındı. İsmi, kelime anlamı itibariyle *tanrıça* anlamına gelen Allat'a Nebâtîler, Palmirahılar ve Suriyeliler tapıyordu.⁴⁸ Nebâtîlerin, Manotu adlı bir tanrıçaları olduğu gibi, Uzza adlı bir tanrıçaları da vardı. Busra'nın tanrıçası da kabul edilen Uzza, sonraki dönemlerde Nebâtîler tarafından Atargatis ve Afrodit'le özdeşleştirilmiştir. Venüs gezegeniyle ilişkili tanrıça olan Uzza güç, kuvvet, verimlilik, bereket ve talih tanrıçası olarak yüceltilirdi.⁴⁹

Arapların, kızları doğduğunda çok üzülmelerinin nedeni, onları yük olarak görmelerindendir. Kız, her zaman ailesine ve kabilesine sorun getirebilir. Başına bir kötülük geldiğinde, sözgeli sık sık meydana gelen kabîle savaşlarında esir edilip satıldığında, ailesi bundan utanç duyacaktır. En iyi ihtimalle hiçbir sorun olmadan büyütüldüğünde evlenip başka kabîleye giderse; kendi ailesine ve kabilesine doğrudan bir yarar sağlamayacaktır.⁵⁰ Bunun gibi sebeplerden dolayı kabîle kimliğinin önemli olduğu Arap toplumunda kabîle dışı (exogamy) evlilikler yerine, daha çok kabîle içi (endogamy) evlilikler yapılırdı.

Kaynaklarda yer alan tasvirler, *ve'd* âdetinin esasen çölde yaşayan bazı kabîleler arasında mevcut olduğunu göstermektedir. Rivayetlere göre bir kimsenin kızı doğduğu zaman onu öldürmek istemiyorsa ona yünden bir elbise giydirerek çölde koyun ve deve güttürdü.⁵¹ Kızını öldürmek isteyen kimsenin ise iki yöntemden birisini uyguladığı nakledilmektedir: Birinci yöntemde doğan kızın yaşama şansı yoktur. Kızını doğar doğmaz öldürmek isteyen kadın, doğum

⁴⁶ Bk. Gündüz, Şinasi, *Mitoloji İle İnanç Arasında -Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar-*, Samsun 1998, s. 61-63.

⁴⁷ Bk. *Necm* 53/19-23.

⁴⁸ Bk. Gündüz, s. 62, 73.

⁴⁹ Bk. Gündüz, s. 73-75.

⁵⁰ Bununla birlikte Araplar arasında evlilikler vasıtasıyla kurulan akrabalık ilişkileri, ittifak ve dayanışmaya vesile olurdu. Bazı rivayetlere göre Abdulmuttalib, oğullarından birisini kurban etmeye niyetlendiğinde, kura Abdullah'a isabet edince Abdullah'ın anne-bir kardeşi Ebû Tâlib'in okuduğu bir şiiri işiten dayıları Mahzûmoğulları, yeğenlerinin kurban edilmesine karşı çıktılar (Âlûsî, III, 47-48). Dayı-yeğen dayanışması ile ilgili kaynaklarımızda birçok örnek bulunmaktadır.

⁵¹ Bk. Âlûsî, III, 43; Cevâd Ali, V, 89; Çağatay, Neşet (2000), *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara 1989, s. 135; Yazır, Elmalılı M. Hamdi (1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul (t.y.), IX, 19.

zamanı yaklaştığında bir çukur kazardı. Ağrısı tutunca çukurun başına gider; oğlan doğurursa onu öldürmez, kız doğurursa çukurun içine atarak üstünü toprakla örtmek suretiyle öldürürdü.⁵² İkinci yöntemde ise doğan kız çocuğu hemen öldürülmez; altı yaşlarına gelince babası eşine, “*Bunu temizle, süsle, hısımlarına gezmeğe götüreceğim!*” diyerek çölde daha önce kazmış olduğu çukurun başına götürüp, “*Bak şunun içine!*” diyerek çocuğun çukura doğru uzanmasını sağlar; sonra arkasından iterek üzerine toprak yığar; çukuru yerle dümdüz olacak şekilde toprakla doldururdu.⁵³

Annenin çocuğuna karşı ilgisinin daha az olduğu bir zamanda, aileden biri olduğu duygusu oluşmadan ve ailenin rızıkına ortak olmadan kız çocuğunun doğar doğmaz öldürülmesi, bu âdetin zikredilen sebeplerine daha uygundur. İkinci uygulamada anlatıldığı üzere, bazı Arapların öldürecekleri kızlarını altı yaşına kadar bekletmeleri, izahı zor bir durumdur. Burada akla gelebilecek ihtimallerden biri, sonradan yaşanan bir kıtlık nedeniyle, birkaç yıl bakılan kızın öldürülmesine karar verilmiş olabileceğidir.

İlginç olan bir başka husus, kaynaklarda anlatılan iki uygulamada da çocukların gömülerek öldürülmesidir. Bu durum, Arapların inançlarıyla ilgili olabileceği gibi, ebeveynin öldürdükleri çocuklarını çabuk unutmalarının en uygun yolu olarak benimsenmiş olabilir. Ayrıca bazı kişilerin kızlarını (suda) boğarak ya da boğazlayarak öldürdükleri söyleniyorsa⁵⁴ da buna dair örneklerle sahip değiliz. Ancak unutmamak gerekir ki kızların gömülerek öldürülmesi konusunda kaynaklarda yer alan tasvirlerin bilinen, kabul görmüş yegane uygulamalar olduğunun düşünülmemesi gerekir.

Kız çocuklarının gömülerek öldürülmesi âdetinin, ne zamandan beri Arap toplumunda mevcut olduğu sorusu, cevaplandırılması gereken bir sorudur. Kimi yazarlar, bu âdetin eski olmadığını ve İslâm’ın doğuşuna yakın bir zamanda ortaya çıktığını söyler.⁵⁵ Buna göre Temîm kabilesinde yaşanan şu olay, bu âdetin başlangıcıdır: Temîmliler, Hîre’deki Lahmî emirlere yıllık vergi öderlerdi. Bir yıl vergiyi denkleştiremedikleri için Hîre emiri Nu’mân, onlara karşı bir ordu gönderdi. Gelen askerler, hayvanlarını ganimet olarak alıp kadınlarını ve kızlarını esir ettiler. Bunun üzerine Temîmliler, kendilerini bağışlaması için Nu’mân’a sığınmak zorunda kaldılar. Nu’mân, kadın ve kızlardan isteyenlerin kabilelerine dönebilmelerine izin verdi. Esir kadın ve kızların tümü kabilelerine döndü; sadece Kays b. ‘Âsım et-Temîmî’nin kızı, sahibini sevdiği için babasının

⁵² Bk. el-Begâvî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Ferrâ (516/1122), *Me’âlimu’t-Tenzîl*, Thk.: Hâlid el-Ak, Mervân Sivâr, 2. Basım, Beyrut 1407/1987, IV, 452; el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (671/1273), *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, Thk.: Ahmed Abdulhalîm el-Berdûnî, 2. Basım, Kahire 1372, XIX, 233; Âlûsî, III, 43; Çağatay, s. 135; Yazır, IX, 19.

⁵³ Bk. Âlûsî, III, 43; Cevâd Ali, V, 89; Çağatay, s. 135; Yazır, IX, 19.

⁵⁴ Cevâd Ali, V, 89, 92.

⁵⁵ Bk. Zeydan, Corci (1914), *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Çev.: Zeki Megâmiz, İstanbul 1974, V, 98.

evine dönmeyerek onun yanında kaldı. Bu durumdan müteessir olan Kays, bir daha kızı doğduğu takdirde onu öldüreceğine yemin etti. Böylece kız çocuklarının diri diri gömülmesi geleneği başlamış oldu.⁵⁶ Kays'ın bu yemininden sonra, birçok kızını gömerek öldürdüğü anlatılır. Benzer bir anlatım, Rabî'a kabilesi için de nakledilir.⁵⁷

Yukarıda anlatılan hâdise meydana gelmiş olabilir; ancak bu olayın, kız çocuklarının gömülerek öldürülmesinin başlangıcı kabul edilmesi doğru değildir. Kız çocuklarının gömülmesinin Temîmle başlatılması, âdetin en çok onlar arasında görülmesiyle⁵⁸ ilişkili olabilir. Belki de rivayet, kız çocuklarını gömerek öldürenlerin bahane olarak ileri sürdükleri bir hâdiseden başka bir şey değildir.⁵⁹ Haklı olarak bu rivayetin, söz konusu geleneğin ortaya çıkışını, İslâm'ın doğuşuna yakın bir zamana dayandırması nedeniyle de şüpheli olduğu söylenmiştir;⁶⁰ ancak bu olayın meşhur olması ve kız çocuklarının gömülerek öldürülmesi âdetinin Temîm'de daha fazla görülmesinden dolayı başlangıç kabul edilmiş olmasını da mümkün görüyoruz.

Kaynaklarımızda kız çocuklarını gömerek öldüren ya da buna karşı çıkan kişiler olarak ismen zikredilenlerin çoğu, İslâm'ın doğduğu yıllarda yaşamışlardır. Bunlardan uygulamanın başlatıcısı olarak zikredilen Kays b. 'Âsım, müslüman olmuş ve Hz.Peygamber'le bir görüşmesinde Câhiliyye döneminde kızlarını gömdüğünü anlatmıştır. Kız çocuklarının gömülerek öldürülmesine karşı çıkan Sa'sa'a b. Nâciye de Hz.Peygamber zamanında müslüman olanlardanır. Sözü edilen diğer insanların bazıları ise Hz.Peygamber dönemine yakın zamanda yaşamışlardır. Bunlardan Zühre b. Kilâb'ın Kays b. 'Âsım'dan önce yaşadığı kesindir.

Sosyolojik açıdan ele alındığında bir davranışın âdet haline dönüşmesi için uzun zaman geçmesi gerekir. İslâm öncesi Arap tarihini anlatan kaynaklarımızda, hâdiselerin başlangıcını bir olaya dayandırarak izah etme alışkanlığı olduğu gözlenmektedir. Arapların putperestliğe bulaşmaları da 'Amr b. Luhay'ın Şam tarafından bir put getirmesiyle başlatılır ki yaşadığı dönem tam olarak bilinmemekle birlikte 'Amr'ın, putperestliğin Arabistan'a girişinden sorumlu tutulması doğru değildir. Zira yapılan incelemeler, putperestliğin Arabistan'da çok eski dönemlerden itibaren -hatta Hz.İbrahim'in yaşadığı dönemde bile- mevcut

⁵⁶ el-Muberrred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (285/898), *el-Kâmil*, Thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire (t.y.), II, 83-84; Âlûsî, III, 42-43; Cevâd Ali, V, 90; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 120; Zeydan, V, 98; ayrıca bk. en-Nüveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdülvehhâb (733/1332), *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûnî'l-Edeb*, Kahire (t.y.), III, 127; İbn Hacer, *Feth*, X, 406; el-Münâvî, Abdurrauf (1031/1622), *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, Mısır 1356, II, 227; es-San'ânî, Muhammed b. İsmâîl (1182/1768), *Subulu's-Selâm*, Thk.: Muhammed Abdülazîz el-Hûlî, 4. Basım, Beyrut 1379, IV, 163.

⁵⁷ Âlûsî, III, 43; Cevâd Ali, V, 90.

⁵⁸ Bk. Âlûsî, III, 42.

⁵⁹ Muberrred, II, 84.

⁶⁰ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 120.

olduğunu göstermektedir.⁶¹

Hız.İbrahim'in gördüğü bir rüya üzerine oğlu İsmail'i⁶² kurban etmek istemesi, Abdulmuttalib'in Zemzem kuyusuyla ilgili ihtilaftan sonra 10 oğlan çocuğuna sahip olması halinde onlardan birini Allah'a kurban etmeyi adaması,⁶³ kurban amacıyla çocuk öldürmenin Hicâz'a tamamen yabancı olmadığını göstermektedir.

Kız çocuklarının gömülerek öldürülmesine dair kaynaklarımızda yer alan örnekler, genellikle İslâm'ın zuhûru ve hemen öncesi dönemlerine ait olduğu için Arap toplum hafızasının, bu konuda yorum yapmamızı kolaylaştıracak birikime sahip olmadığını söyleyebiliriz; ancak sözlü geleneğin hâkim olduğu Arap kültüründe, kahramanlık, şecaat, cömertlik gibi övgü konusu olmayan bu meseleyle ilgili uzak geçmişe ait örneklerin muhafaza edilmesini beklemek de makûl değildir.

Birçok araştırmacı, kız çocuklarının gömülerek öldürülmesini, yaygın bir âdet olarak düşünmektedir.⁶⁴ Oysa elimizdeki kısıtlı rivayetler incelendiğinde, Arapların doğan kız çocuklarının çoğunu ya da önemli bir kısmını gömerek öldürdükleri kanaatinin yanlış olduğu görülecektir. Bize ulaşan rivayetler, bu âdetin, yalnızca bazı Arap kabîlelerinde görüldüğünü ortaya koymaktadır. Yukarıda anlattığımız Temîmlilerle ilgili rivayeti başlangıç kabul eden kimi kaynaklarda, âdetin onlardan komşuları olan bazı kabîlelere de yayıldığı söylenir.⁶⁵ Tâbiîn döneminin ünlü bilginlerinden Katâde, Mudar ve Huzâ'a'nın kız çocuklarını gömerek öldürdüklerini ve bunda Temîm'in ileri gittiğini ifade eder.⁶⁶ Bazı anlatımlarda bu âdetin Temîm, Kays, Esed, Huzeyl ve Bekr b. Vâ'il kabîlelerinde bulunduğu söylenir.⁶⁷ Kimi yazarlar ise, Temîm, Kureyş ve Kinde kabîleleri arasında yaygın olduğunu belirtir.⁶⁸ Ve'din, Kureyş'te⁶⁹ yaygın olduğu iddiası ihtiyatla karşılanmalıdır. Zira Kureyş ile ilgili bildiğimiz örnekler çok azdır. Mekke'deki Kureyş kabîleleri arasında sosyal konumları ve yaşam koşulları

⁶¹ Bk. Gündüz, s. 54-56.

⁶² Kur'ân-ı Kerîm'de isim verilmeden sözü edilen kurbanlık çocuk (*Saffât* 37/100-107), başta Ehl-i Sünnet olmak üzere, Müslümanların çoğunluğuna göre Hız.İbrahim'in oğlu İsmail, Yahudilere göre ise İshak'tır. Tevrat'ta da kurbanlık olarak açıkça onun isminden söz edilir (*Tevrât, Tekvin* 22/1-13). Bu konudaki görüşler ve delilleri için bk. Aydemir, Abdullah (1991), "Kurbanlık Hız.İsmail mi İshak mı", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 13/5, Ankara 1974, s. 259-264.

⁶³ Âlûsî, III, 46-49.

⁶⁴ Bir araştırmacı, bu konudaki kanaatini şu sözleriyle dile getirmektedir: "*Tarih kitaplarında yazıldığı gibi birçok Câhiliyye Arabı bâtıl inançlarından dolayı, ileride büyüüp kötü yola düşmesini engellemek amacıyla kızlarını diri diri toprağa gömerek öldürüyorlardı.*" (Ulaş, Semra, "İslâm'da Çok Kadınla Evlilik", *İslâmî Araştırmalar*, 6/1, Ankara 1992, s. 58).

⁶⁵ Muberrred, II, 82.

⁶⁶ Kurtubî, X, 117.

⁶⁷ Muberrred, II, 82.

⁶⁸ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 120; Günaltay, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu", s. 191.

⁶⁹ Kureyşlilerin ve'di, Ebû Dulâme denen bir dağda yaptıkları söylenir (Cevâd Ali, V, 94).

açısından farklılıklar olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Yukarıda değindiğimiz gibi kız çocuğunu gömerek öldürenlerden bazıları, Hz.Peygamber dönemine yetmişmiş ve Câhiliyye'de yaptıkları bu fiili onunla konuşmuşlardır. Bunlardan biri, âdetin başlatıcısı olarak zikredilen Kays b. 'Âsım'dır. Hz.Ömer'den nakledilen bir rivayete göre Temîmli Kays b. 'Âsım, Resûlullah(s)'a gelerek, "*Ben Câhiliyye döneminde sekiz kızımı diri diri toprağa gömdüm.*" dedi. Hz.Peygamber, "*Her birine karşılık bir köle azad et.*" buyurdu. Kays, "*Benim develerim var.*" dedi. Bunun üzerine Hz.Peygamber, "*O halde her birine karşılık bir deve kes.*" dedi.⁷⁰

Bir başka rivayette Hz.Peygamber'le görüşen kişinin adı verilmemiştir. "Bir adam Resûlullah'a gelerek, "*Biz Câhiliyye insanlarıydık, putlara tapar; çocukları öldürürdük. Benim bir kızım vardı. Anlayacak yaşa geldiğinde, onu çağırduğım zaman sevinerek koşar koşar yanıma gelirdi. Bir gün onu çağırınca peşimden geldi. Onu bize ait, uzak olmayan bir kuyuya götürdüm. Elinden tutarak onu kuyuya attım. Duyduğum son sözleri, "Babacığım, Babacığım!" çığlıklarıydı.*" Resûlullah'ın gözlerinden yaşlar süzülürdü. Orada oturanlardan biri, "*Resûlullah'ı üzdü!*" diyerek adama sitem etti. Resûlullah, "*Bırak kendisi için önemli olan şeyi soruyor.*" dedi. Sonra adama dönerek, "*Hâdiseyi yeniden anlat.*" diye buyurdu. Adam olayı yeniden anlattı; Resûlullah da sakalı ıslanincaya değin ağladı. Daha sonra adama, "*Allah, Câhiliyye döneminde yapılanları affetti. Sen iyi davranışlarına devam et.*" dedi."⁷¹

Kebîre bt. Ebî Süfyan⁷² Hz.Peygamber'e, Câhiliyye döneminde dört oğlunu gömerek öldürdüğünü söyleyince Hz.Peygamber, dört köle âzâd etmesini tavsiye etmiş; o da dört köle âzâd etmiştir.⁷³ Bu olayın kahramanının Huzâ'alı ya da Sakîfli bir başka kadın olduğu da söylenmiştir.⁷⁴ Burada dikkatimizi çeken husus, Kebîre'nin erkek çocuklarını ve'd yaparak öldürdüğünü söylemesidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunun dışında açıkça erkek çocuğunu gömerek öldüren-

⁷⁰ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XVIII, 337; el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa (458/1066), *Sünenü'l-Kübrâ*, Thk.: Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Mekke 1414/1994, VIII, 116; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-'Askalânî eş-Şâfi'î (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Thk.: Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1412/1992, V, 485; Kurtubî, XIX, 233; es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. el-Kemâl (911/1505), *ed-Durru'l-Mensûr*, Beyrut 1993, VIII, 431; ayrıca bk. el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr b. Abdülhalık (292/905), *el-Bahrü'z-Zehhâr*, Thk.: Mahfûzurrahman Zeynullah, Beyrut, Medîne 1409, I, 355; İbn Kesîr, IV, 479; Heysemî, VII, 134. Kays b. 'Âsım'ın, 10 (Âfûsî, III, 43), 12 veya 13 kızını gömerek öldürdüğünü söylediği de nakledilir (Ebu'l-Hüseyin, II, 348; Beyhakî, VIII, 116; İbn Kesîr, IV, 479; Heysemî, VII, 134). Bazı rivayetlerde Kays, Hz.Peygamber'e sayı vermeden kız çocuklarını gömerek öldürdüğünü söylemektedir (İbn Kesîr, IV, 479).

⁷¹ ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. Behrâm (255/869), *Sünen*, İstanbul 1413/1992, *Mukaddime* 1; krş. Mevdu'di, Ebu'l-A'lâ (1979), *Tefhimu'l-Kur'an*, Çev.: Muhammed Han Kayani v.d., 2. Basım, İstanbul 1996, VII, 51.

⁷² Kebîre bt. Süfyan şeklinde de geçmektedir. Nispesi, Huzâ'iyye veya Sekafiyye (İbnu'l-Esir, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed (630/1232), *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut 1377, V, 538) olup Ümeyyegoğulları'ndan meşhur Ebû Süfyan'ın kızı değildir.

⁷³ İbnu'l-Esir, V, 538; İbn Hacer, *İsâbe*, VIII, 93. Rivayet, çağdaş bir çalışmada Kebîre'nin dört kızını gömerek öldürdüğü şeklinde nakledilmişse (Savaş, Rıza, *Hz.Muhammed (sav) Dövründe Kadın*, İstanbul (1991), s. 30) de kullanılan kaynaklarda "dört erkek çocuk" şeklinde geçmektedir.

⁷⁴ İbn Hacer, *İsâbe*, VIII, 93.

lerden bahseden başka rivayet mevcut değildir. Bu sebeple diğer anlatılanlardan farklı olan söz konusu rivayette geçen “benîn” kelimesinin, bir tâdilâta uğramış olma ihtimalini göz ardı etmememiz gerekir.

Bir anlatıma göre Peygamberimizin annesi Âmine'nin dedesinin babası Zühre b. Kilâb,* peş peşe üç erkek çocuğunun ölmesi üzerine doğan kızını diri diri toprağa gömmüştür.⁷⁵ İleride anlatılacağı gibi onun bir kızını çirkin olduğu için gömme teşebbüsünde bulunduğu, ancak bunun gerçekleşmediği de nakledilir.

Nu'aym b. Ka'nab er-Riyâhî de kızını defnederek öldüren birisi olarak zikredilmektedir. Rivayete göre Nu'aym, Ebû Zer el-Ğifârî'yle karşılaştığında kendisine, “Câhiliyye döneminde ve'd yapmışım. Tövbe edebilir miyim?” diye sorduğunu, Ebû Zer'in de, “Allah, müşrik iken yapılanları -affetmiştir.” dediğini anlatır.⁷⁶

Câhiliyye'de kızlarını gömerek öldürmek isteyenler arasında, 'Ulâse b. Vehb b. Halife el-Ğanevî adlı bir Sahâbî de zikredilir. Bu şahsın iki kızını gömerek öldürmeye karar verdiği, ancak oğlu Rabî'in, kızlarını öldürmemesini istediği, onun da bundan vazgeçtiği anlatılır.⁷⁷

Kaynaklarımızda Câhiliyye döneminde kızların gömülerek öldürülmesine karşı çıkanlardan da bahsedilir. Bunlardan biri, Hz.Peygamber'in bir hadisinde, tek başına bir ümmet olarak diriltileceğini söylediği, putlara tapmayan ve putlar adına kesilen hayvanların etini yemeyen bir hanif olan,⁷⁸ Hz.Ömer'in amcasının oğlu⁷⁹ Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl'di. Kızını öldürmek isteyen birisiyle karşılaştığında, kızın bakımını üstlenmeyi vaat ederek bunu yapmaktan alıkoymak; kız biraz büyüdüğünde babasını, onu alıp almamakta muhayyer bırakırdı.⁸⁰

* Âmine bt. Vehb b. Abdimenâf b. Zühre b. Kilâb.

⁷⁵ Savaş, Kadın, s. 29.

⁷⁶ ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (538/1143), *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadis*, Thk.: Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 2. Basım, Lübnan (t.y.), III, 39; İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 460.

⁷⁷ İbn Hacer, *İsâbe*, V, 133.

⁷⁸ Bk. İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr (151/768), *Sîretu İbn İshâk*, Thk.: Muhammed Abdulhamîd, Ma'hadu'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs li't-Ta'rib, y.y. (t.y.), II, 98; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Me'âfirî (218/883), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Thk.: Tâhâ Abdurrauf Sa'd, Beyrut 1411, II, 55; İbn Sa'd, IV, 383; İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed (245/859), *Kitâbu'l-Muhabber*, Nşr.: Ilse Lichtenstadter, Beyrut (t.y.). (H. 1361 Haydarâbâd basımından ofset), 171-172; el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahih*, İstanbul 1992, *Menâkıbu'l-Ensâr* 24, *Zebâih* 16; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah[XE "Abdullah"] b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *el-Ma'ârif*, Thk.: Servet 'Ukkâşe, Kahire 1992, s. 245; el-Mehâmilî, Ebû Adullah el-Hüseyn b. İsmâil ed-Dabî (330/942), *Emâliyyü'l-Mehâmilî*, Thk.: İbrahim el-Kaysî, Ammân-Demmâm 1412, I, 66; İbn 'Abdilber, II, 616; Heysemî, IX, 416-417; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 614; en-Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Murî b. Hasan b. Hüseyin b. Hizâm (676/1277), *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, Beyrut 1996, I, 201; Halebî, I, 201.

⁷⁹ İbn Kuteybe, s. 245. Hz.Ömer'in babası el-Hattâb b. Nufeyl'in annesi, kocası Nufeyl'in ölümünden sonra onun üvey oğlu 'Amr b. Nufeyl'le evlenmişti. 'Amr'ın bu kadından Zeyd isimli oğlu dünyaya geldi. Dolayısıyla Zeyd ile Hz.Ömer'in babası el-Hattâb aynı zamanda anne bir kardeşirler (İbn Kuteybe, s. 179).

⁸⁰ Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 24; ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz (748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Thk.: Şu'ayb el-Arnâvût, Muhammed Nu'aym el-'Araksûsî, 9. Basım, Beyrut 1413, I, 128; VIII, 139; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 614; Halebî, I, 73;

Meşhur şair Ferazdak'ın dedesi, Sa'sa'a b. Nâciye el-Mucâşî'i et-Temînî ed-Dârimî,⁸¹ toprağa gömülecek kız çocuklarını kurtarmak için mal varlığının önemli bir kısmını harcayan birisi olarak gösterilmektedir. Kendisinden nakledilen rivayete göre Sa'sa'a, Hz.Peygamber'e, Câhiliye döneminde yaptığı iyi işlerden dolayı bir ecir olup olmayacağını sormuş; ardından da 'toprağa gömülerek öldürülecek 360 kızın hayatını kurtardığını, her birini iki tane gebe ve bir binek deve karşılığında satın aldığını' anlatmış; Hz.Peygamber de, "Sana ecir var. Bunun için Allah sana nimet olarak İslâm'ı verdi."⁸² demiştir. Başka rivayetlerde Sa'sa'a'nın kurtardığı kız çocuklarının sayısı hakkında birbirinden farklı rakamlar verilmektedir.⁸³ Bir rivayette Hz.Muhammed peygamber olduğunda Sa'sa'a'nın yanında, gömülerek öldürülmekten kurtardığı 104 kızın bulunduğu nakledilir;⁸⁴ ancak rakamların hepsinde abartı olduğu kuvvetle muhtemeldir. Araplarda cömertlik, övgüye mazhar olan bir haslet ise de ekonomik kaynakların yetersiz, insanların maddî sıkıntılar içinde yaşadıkları bir bölgede, bir kişinin yüzlerce çocuğa bakma külfetine katlanmasını kabul etmek zordur. Rivayetlerin, Sa'sa'a'nın ahfâdî tarafından nakledilmesi,⁸⁵ iftihar vesilesiyle abartı ihtimalini daha da artırmaktadır. Sa'sa'a'nın torunu Ferazdak da okuduğu bir beyitle dedesinin bu davranışıyla övünmektedir.⁸⁶ Bu rivayetlerin bir aslı olduğunu kabul edersek, Sa'sa'a'nın birkaç kızı gömülerek öldürülmekten kurtardığını söylememiz isabetli olur. Şimdiye kadar anlatıklarımızdan da anlaşılacağı üzere Temîm kabilesinde mevcut olan, kız çocuklarının gömülerek öldürülmesi âdetine karşı çıkan Sa'sa'a da Temîmlidir. O halde Arap toplum yapısı da dikkate alınarak, kurtardığı kızların herhangi bir kabîleye değil, kendi kabîlesine mensup olduğuna hükmetmek yanlış olmaz.

İslâm Tarihinin en önemli simalarından birisi olan Hz.Ömer hakkında, kız çocuğunu gömerek öldürdüğüne dair söylence, kıssacıların, vâizlerin ve hatiplerin güzel tasvirleriyle halk arasında yayılmıştır. Anlatılanlara göre Hz.Ömer,

→ →

Âlûsî, III, 45; Muhammed Esed, III, 1239.

⁸¹ İbn Hacer, *İsâbe*, III, 429.

⁸² Bk. Şeybânî, II, 403-404; el-'Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Musa (322/964), *ed-Du'afâ'u'l-Kebîr*, Thk.: Abdulmu'tî Emîn Kal'acî, Beyrut 1404/1984, II, 228; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 76-77; IV, 319; el-Hâkim en-Nisâbü'rî, Muhammed b. Abdullah, Ebû Abdullah (405/1014), *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, Thk.: Mustafa Abdulkâdir 'Atâ, Beyrut 1411/1990, III, 707; Heysemî, I, 95; Suyûtî, VIII, 431; ayrıca bk. İbn Hacer, *İsâbe*, III, 430. Rivayetin senedinde tenkid edilen raviler bulunmaktadır (Bk. Heysemî, I, 95).

⁸³ Bazı kaynaklarda Sa'sa'a'nın yaklaşık 30 (Bk. İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân*, Thk.: İhsan Abbas, Beyrut 1397/1977, VI, 89; Muhammed Esed, III, 1240), 70 (Kurtubî, XIX, 233), 92 (Cevâd Ali, V, 96), 96 (Âlûsî, III, 45), 280 (Muberrred, II, 85; Nuveyrî, III, 126-127; Âlûsî, III, 46; Cevâd Ali, V, 96), 300 (Cevâd Ali, V, 96) veya 400 (Cevâd Ali, V, 96) kızı gömülerek öldürülmekten kurtardığı nakledilir. Kurtardığı kızlardan birisinin Kays b. 'Âsım el-Minkarî'nin kızı olduğu söylenir (İbn Hallikân, VI, 89) ki bu bilginin doğru olmaması gerekir.

⁸⁴ İbn Habîb, s. 141. İslâm'ın doğuşu sırasında yanında 30 mev'ûde bulunduğu da söylenir (Cevâd Ali, V, 96).

⁸⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivayetlerin çoğu, babası kanalıyla dedesi Sa'sa'a'dan rivayetler nakleden torunu Şebbe b. 'İkâl'dan (İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. 'Muhammed b. İdrîs er-Râzî et-Temîmî (327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut 1271/1952, IV, 385) gelmektedir.

⁸⁶ İbn Habîb, s. 141; Nuveyrî, III, 127.

Câhiliyye döneminde yaptığı bir şeyi hatırladığında güldüğünü, bir başka şeyi hatırladığında ise ağladığını söyler. Ardından da kendisini güldüren şeyin, elleriyle helvadan putlar yaptıklarını, onlara ibadet ettiklerini, acıkınca da onları yemeleri olduğunu; ağladığı şeyin ise küçük bir kızını eliyle gömdüğünü, kızın sakalını tutarak kendisini gömmemesi için yalvardığını, buna rağmen onu gömerek öldürmesi olduğunu söyler.⁸⁷

Hız.Ömer'in kızını gömerek öldürdüğüne dair eski kaynaklarımızda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Bu anlatılanların geç bir dönemde İslâm'ın cânî(!) insanları birer erdem âbidesi haline getirdiğini anlatmak amacıyla uydurulmuş olması muhtemeldir. Öte yandan kültürümüzde, sert mizacın Hız.Ömer'e özellikle yakıştırıldığı görülmektedir. Nerede bir muhalefet veya şiddet varsa orada Ömer bitiverir!

Yukarıda anlatılanların doğru olmadığını söylememizin tek dayanağı, böyle bir bilgiye kaynaklarda rastlamayışımız değildir. Hız.Ömer, nübüvvetin 6. yılında müslüman olduğunda 26 yaşındaydı.⁸⁸ Kızı Hız.Hafsa ise Câhiliyye döneminde Kâbe'nin tamir edildiği yılda, nübüvvetten beş yıl önce dünyaya gelmiştir.⁸⁹ Buna göre Hız.Hafsa doğduğunda Hız.Ömer'in 15 yaşında olması gerekir. Bu yaştaki bir insan kızını öldürmemişse, olgunlaştığı bir zamanda mı öldürdü? Çocuk denecek yaşta baba olan Hız.Ömer'in Hız.Hafsa'dan önce doğmuş bir kızını gömerek öldürmüş olabileceğini düşünebileceklere, bu yaştaki bir insanın tutulacak sakalının nasıl olduğunu da sormakta yarar görüyoruz. Hafsa'nın yaşadığı dönemde okuma-yazma bilen nâdir kadınlardan biri olduğu hesaba katılırsa,⁹⁰ ailesinin kadınlar hakkındaki kanaatlerinin bedevîlerle bir tutulamayacağı, bu sebeple şehirli Araplar olarak kızlarını defnederek öldürdüklerine dair anlatılanların doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan hayatına göz atıldığında Hız.Ömer'in İslâm'dan önce de sefâret görevini yürüten⁹¹ Mekke'nin saygın şahsiyetlerinden biri olduğu görülecektir. Hız.Ömer'in amcazâdesi Zeyd b. 'Amr'ın kızların gömülerek öldürülmesine karşı çıkan insanlardan birisi olduğu da unutulmamalıdır.

⁸⁷ Bir internet sitesinde Hız.Ömer'in şöyle dediği anlatılır: "Ben Hazret-i Resûl'de erimeden evvel kaskatı bir şaki idim... Resul'ün nazarı benim kesafetimi eritti... Daima gözümün önüne gelir: İslâm nuruna kavuşmadan evvel, cahiliyet adetleri üzere minimini yavrum, ciğerparem kızımı, diri diri gömmek için çukur kazarken, sakalıma toprak bulaşmıştı. Yavrum, ufacak elleriyle sakalımdaki toprakları silerken ben de kocaman ellerimle onu, sevgili yavrumu çukura tikiyordum... İşte, şimdi o sahne gözümün önüne gelir, durmadan ağlarım. Nur-u Nübüvvet'le eriyip insan olduğumdan dolayı da Resûlullah'a selat u selam getiririm." (www.geocities.com/munir_derman/sir2/sir216.htm). Başka bir yerde ise Hız.Ömer'e şu sözler yakıştırılır: "Müslüman olduktan sonra buyurdular ki: "İki şeyi hatırlar, birine ağlar, birine gülerim. Kızımı diri diri toprağa gömdüğüme ağlarım; helvadan put yapar, acıkınca verdik, ona da gülerim." (www.geocities.com/cagriwebsite/653.htm; www.islamserver.net/konular/653.htm).

⁸⁸ İbn Sa'd, III, 269-270; İbn Manzûr, Muhammed b. Mukarrem (711/1311), *Muhtasarı Târîhi Dimaşk li-İbn 'Asâkir*, Thk.: Rûhiyye en-Nehhâs, Dimaşk 1409/1989, XVIII, 265; ayrıca bk. Vida, G. Levi Della (1967), "Ömer", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, IX, 469.

⁸⁹ İbn Sa'd, VIII, 81.

⁹⁰ Hamidullah, Muhammed (2002), *İslâm Peygamberi*, Çev.: Salih Tuğ, 4. Basım, İstanbul 1980, II, 733.

⁹¹ İbn Manzûr, XVIII, 312; Hamidullah, II, 893.

Hız.Ömer hakkında anlatılan menkıbenin, onun tarafından rivayet edilen, yukarıda zikrettiğimiz Hız.Peygamber'le Kays b. 'Asım arasında geçen diyalogdan bahseden rivayetle ilişkili olması mümkündür. Belki de Hız.Ömer'in naklettiği rivayet, daha sonra kışacılar tarafından kişiliğine uygun görüldüğü için büyük bir tadilatla ona yakıştırılmıştır!

Artık yukarıda anlattıklarımızın ışığında, Arapların kız çocuklarını gömerek öldürmelerinin sebeplerini ele alabiliriz:

Kız çocuklarının öldürülmesinin en önemli nedenlerinden biri, geçim kaygısıdır. Daha önce de değindiğimiz gibi birçok ayette, geçim kaygısıyla çocukların öldürülmesinden bahsedilmektedir. Çölün kaynakları az, erkek çocukların ekonomik hayata ve kabîlenin çıkarının korunmasına katkıları daha fazlaydı. Bunun için, Arapların kadınlar hakkındaki kanaatleri dikkate alındığında, evlâdlarından birisini feda etmeleri gerekiyorsa kızları tercih ederlerdi. Kız çocuklarını gömerek öldürme âdeti, özellikle fakir kabîleler arasında mevcuttu.⁹² Geçim kaygısı ve açlık korkusuyla sadece kızların değil, -az da olsa- erkek çocuklarının da öldürüldüğü söylenir.⁹³ Belki de bu tür olaylar, Arabistan'ın sık sık karşı karşıya bulunduğu kıtlık ve yokluk senelerinde meydana geliyordu. Öyle anlaşıyor ki ve'd, çölde ve köylerde, şehirlere oranla daha yaygındı.⁹⁴

Arapların bazıları, kızları yüzünden kendilerine bir leke gelmesinden çekindikleri için kız çocuklarını gömerek öldürüyorlardı. Kabîleler arasında meydana gelen savaşlar ya da baskınlar sırasında ele geçirilen çocuklar ve kadınlar, kendilerini esir edenler tarafından köleleştiriliyor; bazıları ise pazarlarda köle olarak satılıyorlardı. Diğer taraftan, kadının toplum tarafından gayr-ı ahlakî kabul edilen bir davranışta bulunması da ailesi için utanç verici bir durum kabul edilirdi.

Çölde kabîleler halinde yaşayan Araplar, ekonomik kaynakları küt olan çöl hayatının gereği olarak sık sık birbirleriyle çatışıyorlardı. Kan davalarının yıllarca sürmesi de kabîleler arasındaki mücadeleyi artırıyordu. Bundan dolayı kabîlenin sahip olduğu eli silah tutan erkeklerin çokluğu, o kabîlenin güçlü olması ve varlığını devam ettirmesi açısından önemliydi. İşte bunun içindir ki erkek çocuklarının doğumu şenlikle karşılanırken kız çocuklarının doğumu üzüntüye neden olurdu.⁹⁵ Büyüdüğünde evlenecek olan kız, en iyi ihtimalle kabîle içinde başka bir aileye katılacağından, ölünceye kadar ailenin aslî uzvu olan erkeklerle denk kabul edilmesi mümkün değildi. Bu sebeple kızlar, sosyal konumlarından dolayı aileleri ve kabîleleri için yük olarak görülüyorlardı.

Özellikle kız çocuklarının öldürülmesinin bazı Araplarca dinî inançlarıyla ilişkilendirilmesi de söz konusudur. Daha önce bahsettiğimiz bazı teşebbüsler, Araplar arasında da çocuklarını kurban etme uygulamasının bulunduğunu göstermektedir.⁹⁶ Ayrıca bazı Arapların, melekleri Allah'ın kızları olarak

⁹² Âlûsî, III, 44.

⁹³ Yazır, IX, 19.

⁹⁴ Bk. Derveze, İzzet (1404/1984), *Kur'an'a Göre Hız.Muhammed'in Hayatı*, Çev.: Mehmet Yolcu, 2. Basım, İstanbul 1995, I, 147.

⁹⁵ Bk. Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 118.

⁹⁶ Krş. Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (İstanbul) 1995, II, 950.

tasavvur ettikleri, bu sebeple kızları ona layık gördükleri⁹⁷ ya da kızlarını meleklerle katmak için gömdükleri⁹⁸ anlatılmaktadır. Bu işi yapan putperestlerin, kız çocuk katlinin tanrılar tarafından tasvip edildiğine inandıkları söylenmekteyse⁹⁹ de bunu doğrulatabilecek rivayetlere ulaşamadığımızı ifade edelim. Daha önce zikrettiğimiz bazı ayetlerde *evlâd*ların gömülmesinden söz edilmesi, Arapların bazı zamanlarda erkek çocuklarını tanrılara kurban ettikleri ve bunu dîni bir görev olarak algıladıkları¹⁰⁰ şeklinde değerlendirilmiştir.

Bazıları, kişisel sebeplerle kızlarını öldürebiliyorlardı. Kays b. 'Âsım'ın esir edilen bir kızının, efendisini terk etmeyerek babasıyla gitmeyi reddetmesi üzerine daha sonra doğan kızlarını öldürmesi ve Zühre b. Kilâb'ın erkek çocukları öldüğü için kızını gömerek öldürmesi buna örnek verilebilir. Zühre'nin kızını öldürme sebebi, halk arasında mevcut olan bâtil bir inançtan kaynaklanmış olabilir.

Kimi Araplar ise dileklerinin yerine gelmesi için çocuklarından birini kurban etmeyi nezrederdi.¹⁰¹ Hz.Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib de kendisini sıkıntıda hissettiği bir zamanda erkek çocuklarının sayısının 10'u bulması halinde birisini kurban etmeyi adanmıştı.

Çocuğun tedavi edilemeyecek bir hastalığının olması, doğan çocukta ailenin hoşlanmayacağı bir özelliğin bulunması ya da çirkin olması da kız çocuklarının gömülme sebeplerindendir.¹⁰² Bazıları, kızları doğduğunda kara, sedefli veya topal olması halinde öldürürlerdi.¹⁰³ Buna örnek olarak, Hz.Peygamber'in annesi Âmine'nin babası Vehb'in halası olan¹⁰⁴ Sevde bt. Zühre b. Kilâb zikredilebilir. Rivayete göre Sevde doğduğunda kara olduğu için babası tarafından defnedilmesi amacıyla birisine gönderilmiş; ancak onu gömmek isteyen kişi, defin sırasında kızı gömmemesine dair bir ses işitmiş, sesin tekrar etmesi üzerine kızı babasına götürerek olanları anlatmış; bunun üzerine babası onu öldürmekten vazgeçmişti. Bu kız, daha sonra Kureyş'in kâhinesi olmuştur.¹⁰⁵ Defin sırasında duyulduğu söylenen sesle ilgili anlatılanlar, kızı defnetmemek için ya da kadının kâhineliliğini ilahî iradeye bağlamak amacıyla uydurulmuş olabilir. Sevde'yi annesi ya da babasından birisinin öldürmesi yerine bir başkasına gönderilmesi, muhtemelen ebeveynin olaya şahit olmak istememesinden kaynaklanmıştır.

Arapların genel olarak erkek çocuğa sahip olmayı arzu ettiklerinden söz etmiştik. Ailede kız çocuklarının fazla olması da onlardan bazılarını gömerek

⁹⁷ Âlûsî, III, 50.

⁹⁸ Yazır, IX, 19; Cevâd Ali, V, 88, 93, 97.

⁹⁹ Fazlur Rahman (1988), *İslâmî Yenilenme: Makaleler II*, Derleme ve Çev.: Adil Çiftçi, Ankara 2000, s. 130; ayrıca bk. Cevâd Ali, V, 95.

¹⁰⁰ Derveze, I, 147.

¹⁰¹ İbnü'l-Cevâzi, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (597/1200), *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, 3. Basım, Beyrut 1404, III, 130; Cevâd Ali, V, 95.

¹⁰² Âlûsî, III, 43; Cevâd Ali, V, 88; Demirayak, KenanSavran, Ahmet, *Arap Edebiyatı Tarihi: Cahiliye Dönemi*, Erzurum 1995, s. 24

¹⁰³ Âlûsî, III, 43; Cevâd Ali, V, 88.

¹⁰⁴ Halebî, I, 73.

¹⁰⁵ Bk. Halebî, I, 73; Âlûsî, III, 43-44; Cevâd Ali, V, 89.

öldürme âdetinin sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir.¹⁰⁶ Taberî, kişinin karısına kızlarından beğendiğini alıkoymasını, diğerini ise gömerek öldürmesini şart koştuğunu, aksi takdirde onu boşayacağını söylediğini, kadının da çocuğu toprağa gömerek öldürdüğünü anlatır.¹⁰⁷ O halde kadınların bu konuda belirleyici bir iradeleri olamıyor; kararı Arap örfüne göre çocuğun gerçek sahibi olan baba veriyordu.

Rivayetlerde örneklerine rastlamamakla birlikte muhtemeldir ki defnedilen çocukların bazıları, gayr-ı meşru hayat yaşayan ya da böyle bir hayat yaşamak zorunda bırakılan, köle veya esir edilerek kötü yollara itilmiş, kabîlelerin hür bireyleri olmayan kadınlara aitti. Zira bu durumda olan kadınların, yaşadıkları koşullardan dolayı çocuklarının bakımını üstlenmeleri onlar için büyük külfetti.

Buraya kadar belirleyebildiğimiz bazı sebepler üzerinde durmaya çalıştık. Kuşkusuz kaynaklarda daha fazla örnekler bulunsaydı, farklı kişisel nedenlerden de söz edebilirdik. Artık çalışmamızda elde ettiğimiz sonuçları arz edebiliriz.

İnsan kurbanı ve çeşitli sebeplerle çocuk öldürme âdeti, Araplara mahsus olmayıp, diğer bazı toplum ve topluluklarda da bulunuyordu. Araplar, geçim kaygısı veya tanrılara kurban etmek amacıyla zaman zaman erkek çocuklarını öldürmüşlerse de daha çok kız çocuklarını öldürürlerdi. Bununla birlikte kız çocuklarını gömerek öldürme âdeti, sanılanın aksine yaygın değildi. Öte yandan kaynaklarda yer alan az sayıdaki rivayetlerin bir kısmında abartı vardır. Bazı rivayetlerde anlatılanlar ise istisnâî hâdiselerdir.

Birçok ayette geçim kaygısıyla *evlâd* öldürmeden bahsedilerek bu âdet yerilmiş; Hz.Peygamber de bazı konuşmalarında bu âdeti eleştirmiştir. Onun hadîsi olarak nakledilen, “Kız çocuğunu gömerek öldüren kadın da gömülen çocuk da ateştedir.” sözünün, gömülerek öldürülen çocukla ilgili kısmı, İslâm Tarihinin ilk iki asrında tartışılan konularla ilgili olarak uydurulmuş olması muhtemeldir. Kız çocuklarının ölümünden duyulan memnuniyeti ifade eden, “Kızları gömmek asîl davranışlardandır.” sözünün Hz.Peygamber’e nispet edilmesi ise, Câhiliyye Araplarının kadına bakışlarının İslâm dönemine yansımından başka bir şey değildir.

Kız çocuklarını gömme âdeti, özellikle çölde yaşayan fakir kabîleler arasında görülen bir uygulamadır. Bu âdetin ilk defa Temîmliler arasında Kays b. ‘Âsım’ın yaşadığı bir hâdisе üzerine, doğacak kızlarını gömerek öldüreceğine yemin etmesiyle başladığı söylenmekteyse de çocukları gömerek öldürmenin çok eskilere dayandığı muhakkaktır. Rivayetlerde ve’din özellikle Temîm, Kinde gibi bazı kabîleler arasında görüldüğü nakledilmektedir. Kur’an’ın ilk muhatapları oldukları da dikkate alınırsa, Kureyşliler arasında bu âdetin mevcut olmakla birlikte yaygın olmadığı söylenebilir. Kızlarını gömerek öldüren, buna teşebbüs eden ya da gömülmek istenen kızları kurtaran kişilerle ilgili rivayetlerde ismen zikredilenlerin çoğu, Temîm kabîlesine mensuptur (Bk. Tablo 1).

Anlatıldığına göre kız çocuğunu gömerek öldürmek isteyen biri, onu doğar doğmaz öldürebildiği gibi bir süre bekledikten sonra da öldürebilirdi. Ancak bu

¹⁰⁶ Demirayak-Savran, s. 24

¹⁰⁷ Taberî, VIII, 51.

konuda anlatılanlar, başka öldürme şekillerinin bulunmadığı anlamına gelmemelidir. Çocuklarını kurban etmek isteyenlerin varlığından hareketle tanrılara adamak suretiyle çocukların öldürüldüğünü de söyleyebiliriz.

İslâm'dan önce Araplar arasında kızlarını gömerek öldürenler bulunduğu gibi bu işi çirkin görüp karşı çıkanlar da vardı. Kız çocuklarını -namus kaygısıyla- gömerek öldürme âdetinin başlatıcısı olduğu nakledilen Kays b. 'Âsım ile gömülecek birçok kızı, karşılığında develer vererek kurtardığı rivayet edilen Sa'sa'a b. Nâciye, Hz.Peygamber döneminde Müslüman olmuşlardır.

Hz.Ömer'in kızını gömerek öldürdüğüne dair anlatılanlar bize göre gerçekleri yansıtmamaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu hususta kaynaklarda bilgi bulunmaması, Hz.Ömer'in ve ailesinin Mekke toplumunda saygın bir yere sahip olmaları, kızı Hz.Hafsa'nın babasıyla yaş farklarının az olması, söylenenlerin doğru olmadığını gösteren en önemli delillerdendir.

Kız çocuklarını gömerek öldürmenin belli başlı nedenleri arasında, Arabistan'ın ekonomik kaynaklarının yetersizliğini, sık sık karşılaşılan kıtlıklardan dolayı özellikle göçebe hayatı yaşayan Arapların karşı karşıya kaldıkları maddî sıkıntıları, kız çocuklarının başına bir kötülük gelmesinden dolayı ailenin utanç duyma ihtimalini, toplumda erkeğin üstlendiği rolün daha önemli olmasına mukabil kadının kabileye yük addedilmesini, dinî gerekçelerle çocuk kurban edilmesini, doğan çocuğun gayr-ı meşrû, sakat ya da istenmeyen bir özelliğe sahip olmasını ve ailede kız çocuk sayısının fazlalığını zikredebiliriz.

Tablo-1

Bazılarının bu işi yapıp yapmadıkları kesin olmamakla birlikte, -ulaşabildiğimiz kaynaklarda ismen zikredilen- çocuklarını gömerek öldürenler, bunu yapmayı düşünüp vazgeçenler ve karşı çıkanlar, aşağıdaki tabloda toplu olarak gösterilmiştir. İlk bakışta bu işe bulaştığı rivayet edilenler arasında Temîm kabilesinin ağırlığı olduğu görülmektedir.

Kızını (Çocuğunu) Gömerek Öldürenler	Mensup olduğu Kabile
Kays b. 'Âsım	Temîm
Kebîre bt. Ebî Süfyan	Huzâ'a veya Sakîf
Müleyke (Seleme b. Yezîd'in Annesi)	Mezhic ¹⁰⁸
Nu'aym b. Ka'nab er-Riyâhî	Temîm ¹⁰⁹
Ubeydullah b. Ebî Mülevke'nin Annesi ¹¹⁰	Temîm
Zühre b. Kilâb	Kureyş
Kızını Gömerek Öldürmeyi Düşünenler	
'Ulâse b. Vehb b. Halîfe el-Ğanevî	Kays b. 'Avlân (Mudar) ¹¹¹
Gömülerek Öldürülmek İstenen Kızları Kurtaranlar	
Sa'sa'a b. Nâciye	Temîm
Zeyd b. 'Amr	Kureyş

¹⁰⁸ İbn Sa'd, VI, 30.

¹⁰⁹ Bk. es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (562/1167), *el-Ensâb*, Thk.: Abdullah Ömer el-Bârûdî, Beyrut 1408/1988, III, 111.

¹¹⁰ Bu kadınla Seleme b. Yezîd'in annesi hakkında nakledilenler, iki kadının aynı kişi olması gerektiğini düşünmemize neden olmaktadır.

¹¹¹ Bk. Sem'ânî, IV, 315.